

SZAKMAI ÖNSZERVEZDÉS

A szakmai önszervezdés a művészet és a kultúra területén radikális kísérlet a közösség közvetlen (szakmai) környezetének jobbá tételére. A szakmai önszervezdés a **részvétel és együttműködés gyakorlatát a kezdeményezésben részt vevő egyének szempontjából elemzi, az alulról szervezést a módszertan, az intézményrendszer, a muzeológia, illetve a társadalmi mozgalmak metszéspontjában helyezi el. A szócikk a kultúra szervezésének módjaira mutat rá: az alulról szervezést és a felülről irányított kultúra kapcsolatainak kritikai megközelítésére.**

A fogalom

A szakmai önszerveződés a kultúra területén olyan részvételi gyakorlatnak tekinthető, amely elsősorban nem a „közönség” bevonására irányul – az egy következő lépés lehet a folyamatban –, hanem (szak)emberek önkéntes csoportjára, akik a szakmai önreflexióból kiindulva, alulról szerveződve kívánnak tenni a kultúra, illetve a köz érdekében. Annak ellenére, hogy az önszerveződő gyakorlatok intézményi kereteken kívül jönnek létre, mindig relációban állnak (a már létező) kulturális intézményekkel, hiszen az önszerveződő gyakorlatok rendszerszintű hiányokra, anomáliákra reagálnak saját kezdeményezéseikkel. Céljait tekintve a szakmai önszerveződés – a modern, jóléti állam ideális működéséhez hasonlóan – a közjót szolgálja. Ma Magyarországon is találkozhatunk szakmai önszerveződő gyakorlatokkal, azonban az ilyen típusú civil aktivitás a 19. századra, vagy még korábbra nyúlik vissza. Bár a kulturális közegben a „szakmai önszerveződés” nem a szakirodalmakból levezetett fogalom, az önszerveződésnek a társadalomtudományokban és a nemzetközi művészeti világon belül is van reflexiója.

Az önszervezdés mint a részvétel és az együttműködés legmagasabb szintje

A szakmai önszerveződés általában hosszú távú kezdeményezésekben gondolkodik. A meglévő intézményrendszerhez képest egy alternatív/párhuzamos, „új” rendszer kialakítását jelentheti, amely minden esetben kísérletező tanulófolyamatokra épül, hiszen még nem létező struktúrát próbál kiépíteni, intézményes és egyéb támogató keretek nélkül, a résztvevők önerejéből.

A szakmai önszerveződés jelentősége éppen abban rejlik – főként a részvétel, az együttműködés, az oktatás és az emancipáció szempontjából –, hogy az egyén felismerje: ő maga is tehet egy ügy, a kultúra érdekében, így hosszú távon a szakmai kezdeményezés érdekérvényesítő funkciót

is betölthet. Erre példa a modern múzeumok keletkezéstörténete, amelynek gyökerei (szakmai) önszerveződéshez, illetve magángyűjteményekhez vezethetők vissza. Az örökség védelme – Nyugat-Európában és Észak-Amerikában – egyéni, civil, filantróp kezdeményezésekre megy vissza, s ezt a funkciót sikerének és relevanciájának köszönhetően később az állam vette át és támogatta. Az állami intézményekben folyó, „hivatalos” örökségvédelem mellett azonban mindig is léteztek „informális”, egyéni és civil formák és gyakorlatok. Vagyis a kultúra, a múzeumok, az örökségvédelem és a művészet története elválaszthatatlan a szakmai önszerveződéstől.

Az önszerveződő kezdeményezések intézményesülése hosszú távon anyagi biztonságot és fenntarthatóságot nyújthat (mint a közösségi múzeumok esetében), az intézmények pedig az egyéni, civil kezdeményezésekből tanulhatnak, magukra nézve kritikát gyakorolhatnak. Ezeknek a folyamatoknak azonban lehetnek visszasságaik is. Például egy önszerveződő kezdeményezés intézményesülése, fenntarthatósági okokból, esetenként csak súlyos kompromisszumok árán valósul meg, vagy olyan önszerveződések közintézménysülnek, amelyek kirekesztésen, elnyomáson alapulnak. Vannak gyakorlatok, amelyek „kívülről” próbálnak önreflexiót gyakorolni – például nem az intézményben dolgozó személy vagy csoport meghívásával, akik munkájukkal az intézmény működésére, történetére reagálnak. Ezekben az esetekben a kritikai, intézményen kívülről érkező reflexió inkább csak témaként vagy felvetésként jelenik meg, nem tényleges, működésbe épített változásként – bár a későbbiekben ennek lehetősége nem kizárható.

A szakmai önszerveződés folyamatát az intézménykritika szempontjából is vizsgálhatjuk. Az intézménykritika pedig az egyének részvételére épül, amelynek különböző fokozatai vannak. Így az intézménykritika szintjeinek is tekinthetjük Nora Sternfeldnek a múzeumok „részvételi imperatívuszát” elemző szövegében megfogalmazott lépcsőket (Sternfeld 2012). A részvétel szempontjából Sternfeld – Carmen Mörschre hivatkozva – négy szintet állapít meg: a megerősítő, az újratermelő, a dekonstruktív és a transzformatív szinteket. Az első kettőben az intézményesült kánon egyáltalán nem kérdőjeleződik meg, a harmadik szinten el lehet jutni a kánon elemzéséig és problematizálásáig – ez utóbbira lehet példa a kívülről érkező, „projektalapú” önreflexió. A negyedik szint megy legtovább, és képes az intézményt átalakítani: Sternfeld ezt az utolsó szintet tekinti a részvétel igazi formájának. A szakmai önszerveződés viszont még ezen is túlmegy: a szereplők, azaz a szakemberek már nem átalakításon, hanem az intézmény radikális kritikáján vagy elutasításán keresztül dolgoznak egy új kezdeményezésen, közösen és önerőből. Vagyis az intézménykritika (az intézményi átalakítás) és a szakmai önszerveződés között lényegi különbség van: míg az első az intézményt próbálja jobbá tenni, addig az utóbbi már nem intézményi reformokra törekszik, hanem radikálisan egy teljesen új rendszert kíván létrehozni.

Frazon Zsófia: Ebben az értelemben a szakmai önszerveződés kritikai attitűdje és radikalizmusa – kritikai formában, de – rokonítható Thomas S. Kuhn paradigmaelméletével. Kuhn szerint a tudomány és az intézmények változása a kritikára és a kételyekre épül: bomlasztó anomáliák megjelenésére, melyek új kutatások indításához és új tudományos alapok születéséhez, majd tudományos forradalmakhoz és paradigmaváltáshoz vezetnek. A paradigmaváltás tehát a tudományos forradalom egyenes következménye (Kuhn [1962] 2002) – amely az intézményekre, a

műfajokra és elméletekre is hatással van. Kuhn a tudományos forradalmakat a politikai forradalmakkal állítja párhuzamba: a változás előfeltétele a működési zavar tudatosulása, a válságjelenségek megjelenése és érzékelése, amelyre új intézményrendszer kialakulása a megoldás; „a forradalom után a tudósok egy másik világban dolgoznak” – írja (uo. 141.). A változást viszont csak azok tekintik forradalomnak, akiknek a paradigmáját érinti, a többiek a változás szükségszerű velejárójaként azonosítják (uo. 100–101.). Az új paradigma megjelenésével és térnyerésével együtt megnő például a kézikönyvek száma: a kézikönyv mint pedagógiai műfaj pedig aktívan járul hozzá az új paradigma normáinak, fogalmainak és módszereinek közérthető terjesztéséhez.

Prefiguratív politika

A társadalmi mozgalmak, illetve – elméleti megfogalmazásának szempontjából – a szakmai önszerveződés értelmezhető a prefiguratív politika összefüggésében is. A prefiguratív politika fogalma az 1960-as, 1970-es évek nyugat-európai és észak-amerikai újbaloldaliságához kapcsolódik. Azokon a területeken azonban, ahol a társadalom egy része – például Latin-Amerikában vagy Kelet-Európában – rendszerszintű elnyomást, kirekesztést tapasztal, a prefiguratív politika a kulturális és politikai ellenállás gyakorlataival is rokonítható.

A prefiguratív politika fogalmával írhatók le azok a kezdeményezések, amelyeknek célja nem az adott intézményrendszer hiányainak pótlása, illetve hibáinak megjavítása, hanem egy teljesen új rendszer kialakítása. Bár megoszlanak a vélemények a prefiguratív politika mint fogalom és mint gyakorlat pontos forrásáról (vö. Bastani 2011; Sande 2015; Cornish et al. 2016; Raekstad 2017), használatát általában az amerikai, marxista újbaloldaltól eredeztetik, az 1960–70-es évekből (Cornish et al. 2016), konkrétan Carl Boggs amerikai társadalomtudóstól. Boggs a prefiguratív politika fogalmával a régi amerikai baloldal működését bírálta, amely elvekben a társadalmi igazságosságért harcolt, de a mozgalom résztvevői gyakran viselkedtek elnyomóan egymással szemben (Cornish et al. 2016; Boggs 1977). A prefiguratív jelző Boggsnál arra utal, hogy a demokratikus működési elvek alapján olyan társadalom alakítható ki, amely *jelenleg* teljességében még nem valósítható meg, de a *jövőben* valósággá válhat: azaz jelenleg csak modellezi, előrevetíti, prefigurálja ezt a vágyat, célt (Cornish et al. 2016; Boggs 1977). Eszerint – absztrakt szinten – a múlt és a jövő, „a valós és az ideális, a harc és a cél” nem különül el egymástól, hanem „egyesül a jelenben” (Maeckelbergh 2009: 67.). Többször hozzák példának a prefiguratív politika rövid összefoglalására a Világ Ipari Munkásainak Szervezetétől (*Industrial Workers of the World*) származó, 20. század elejei szlogent: „egy új társadalom építése a régi medrében” (*“building the new society within the shell of the old”*) (Sande 2015).

Fontos azonban kiemelni, hogy a prefiguratív politika nem az elmélet, hanem inkább a gyakorlat szintjén folyik. Mivel alternatívát fogalmaz és valósít meg, a prefiguratív politika elkerülhetetlenül kísérleti és tapasztalati (Sande 2015: 189.). Vagyis nem pusztán gondolkodik, illetve kérdéseket

tesz fel egy jobb működési módszerről, hanem egyből ki is próbálja a javaslatot a gyakorlatban és mikroszinten. Így olyan „**praktikus utópiákat**” hoz létre, amelyek makroszinten még nem valósíthatók meg – bár ez a mozgalmak hosszú távú célja –, mikroszinten pedig szokszor a legális–illegális határait súrolják.

Szakács Eszter:A prefiguratív politikai kortárs példáinak szokták említeni a *globkrit* mozgalmakat, az *occupy* mozgalmat, az átalakuló városokat, a közösségi kerteket, vagy például a *torrent* platformokat is.

A prefiguratív politika eredményességéről megoszlanak a vélemények. Vannak (a radikális baloldalon), akik túl utópikus, naiv elképzelésnek tartják; felróják, hogy csak a hatalmi rendszeren belül akar egy új mikrorendszert kialakítani, de nem (közvetlen) célja a hatalom megdöntése, csak a megkerülése (Farber 2014). Továbbá az sem feltétlenül demokratikus, hogy a jelenben meghatározzuk – prefiguráljuk –, hogy milyen legyen a jövő társadalma (uo.). Mathijs van de Sande, aki a prefiguratív politikát kortárs szempontból kísérli meg teoretizálni, főként az *occupy* mozgalmakat, Chantal Mouffe elemzését kérdőjelezi meg (Sande 2015). Mouffe szerint, ahogy Sande ezt kiemeli, a szakmai önszerveződéshez hasonló mozgalmak, mint az *occupy*, azért nem érhetnek el valódi politikai változást, mert „kivonulnak” a hagyományos, reprezentatív politikából és intézményrendszerből (uo.). Ezek a kezdeményezések – Sande szavaival: mint „politikai laboratóriumok” – éppen azáltal hozhatnak létre új működési elveket, hogy nem vesznek részt a hagyományos intézményrendszerben.

Szakmai önszerveződés és a latin-amerikai új muzeológia

A muzeológián belül, a szakmai önszerveződés, illetve a prefiguratív politika párhuzamának a hatvanas–hetvenes évekbeli latin új muzeológia tekinthető. A latin új muzeológia, más néven szociomuzeológia középpontjában – az angolszász új muzeológiától eltérően – a múzeum társadalmi szerepvállalása áll: eszerint a múzeum a társadalmi változás eszköze és terepe egyben (Wilhelm 2013). A latin új muzeológia a latin-amerikai **közösségi múzeum** gyakorlatából ered, és az országok gyarmati múltja is meghatározó abban, hogy saját közösségüket a hatalommal szemben definiálják. A latin új muzeológia tehát a politikai elköteleződés, a társadalom jobbá tétele szempontjából a szakmai önszerveződés párhuzamának tekinthető.

A latin-amerikai új muzeológiai praxis a szakmai önszerveződéshez hasonlóan egy adott közegre koncentrál, lokális problémákra fejleszt ki egyéni, kísérleti megoldásokat, illetve fontos a részvételen és kulturális **örökség**en keresztül megvalósuló emancipáció is (Wilhelm 2013; Assunção dos Santos 2010). Gyakorlatorientáltságuk, saját elméletük és módszertanuk tisztázatlansága miatt azonban ezek a **közösségi múzeum**ok gyakran szembesülnek a maguk korlátaival (Wilhelm 2013). Ez a kiforratlanság a szakmai önszerveződéseknek is felróható, hiszen az erőfeszítések nagy része új működési mechanizmusok kitaposására megy el, nem pedig elméleti konzekvenciáik levonására. Vagyis a szakmai önszerveződés hosszú, kísérletező tanulási

folyamat, számos buktatóval, mivel – létező módszertan hiányában – egyszerre kell helyt állnia egy irány megfogalmazásában és megvalósításában.

Szakács Eszter: Jó példa erre az OFF-Biennále Budapest, amely jelenlegi formájában alulról szerveződő, nagyrészt önkéntes munkán alapuló kortárs művészeti eseménysorozat. Az OFF-Biennále a megszervezésében hoz radikálisan újat: állami forrásokra nem pályázik – szakítva a hazai évtizedes művészetfinanszírozási hagyományokkal –, és nincs mögötte háttérintézmény, ami ellentmond a tipikus, nemzetközi biennálemodellek felépítésének. Az OFF-Biennále távlati célja, hogy hozzájáruljon egy független művészeti színtér megteremtéséhez; eszköze maga a biennále megrendezése, a megvalósítás módja pedig a szakmai önszerveződés.

A szakmai önszerveződő gyakorlatokról elmondható, hogy sokkal inkább proaktívak, mint reaktívak, tehát tevékenységük túlmutat azon, hogy valamit elleneznek; inkább cselekvő, építkező magatartást tanúsítanak. A társadalomból való kivonulásként sem értelmezhető, hiszen a cél – paradox módon – hosszú távú társadalmi változás elindítása, a vízió megvalósítása *már most*, a gyakorlatban, mikroszinten. A szakmai önszerveződés azonban számos gyakorlati, módszertani, etikai dilemmát is felvet. Valóban képes-e új gyakorlatokat kifejleszteni vagy csak pozicionálásában hoz újat? Mennyire működhet a szakmai önszerveződés demokratikus alapokon? Hogyan bővíthető a szakmai önszerveződésben résztvevők köre? Hogyan fejthet ki hosszú távú hatást a szakmai önszerveződés?

A szakmai önszerveződés és az uralkodó intézményi praxis gyakran szemben áll egymással, ám csak a kettő együttes megértése nyújthat komplex képet az adott kor kulturális-művészeti mechanizmusairól. Ezt a kapcsolatot azonban kellő figyelemmel és részletességgel kell feltárni, hiszen például a hivatalos és az underground kulturális gyakorlatok összeolvasása számos etikai kérdést is felvet. E két szféra „együtt-működésén” kívül a szakmai önszerveződés a részvétellel is szoros kapcsolatban áll. Az egyének magukat képzik, maguk kísérleteznek azzal, hogy másokat bevonva, velük együtt tegyenek közvetlen (szakmai) környezetük jobbítása érdekében. Az ilyen jellegű, közösségi kezdeményezés akkor válik fontossá, amikor az intézményrendszer anomáliákat és hiányokat teremt, és ezeket nem lehet a struktúráján belül megoldani. Ekkor lehet a szakmai önszerveződés az eszköze, egyben terepe a változás elérésének.

Szakács Eszter

Irodalom

Assunção dos Santos, Paula 2010 Introduction: To understand New Museology in the 21st Century. In: Assunção dos Santos, Paula – Primo, Judite (eds.): *To Understand New Museology in the 21st Century (Sociomuseology 3)*. Universidade Lusófona de Humanidades e Tecnologias, Lisbon, 2010, 5–12.

Bastani, Aaron 2011 A New World in the Shell of the Old: Prefigurative Politics, Direct Action, Education. OpenDemocracyUK, <https://www.opendemocracy.net/ourkingdom/aaron-peters/new-world-in-shell-of-old-prefigurative-politics-direct-action-education>

Boggs, Carl 1977 Marxism, Prefigurative Communism, and the Problem of Workers' Control. *Radical America*6 (Winter), 99–122.

Cornish, Flora – Haaken, Jan – Moskovitz, Liora – Jackson, Sharon 2016 Rethinking Prefigurative Politics: Introduction to the Special Thematic Section. *Journal of Social and Political Psychology*, 4/1, <https://jspp.psychopen.eu/index.php/jspp/article/view/640/html#r7>

Farber, Samuel 2014 Reflections on "Prefigurative Politics." *International Socialist Review* Issue #92 Spring, <https://isreview.org/issue/92/reflections-prefigurative-politics>

Kuhn, Thomas S. (1962) 2002 *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Osiris Kiadó, Budapest.

Maeckelbergh, Marianne 2009. *The Will of the Many: How The Alterglobalisation Movement is Changing the Face of Democracy*. Pluto, London.

Raekstad Paul 2017 Revolutionary Practice and Prefigurative Politics: A clarification and Defense. *Constellations*, 00:1–14. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12319>

Sternfeld, Nora 2012 Playing by the Rules of the Game. Participation in the Post-Representative Museum. In: Gesser, Susanne – Jannelli, Angela – Lichtensteiger, Sibylle (eds.): *Das partizipative Museum. Zwischen Teilhabe und User Generated Content. Neue Anforderungen an kulturhistorische Ausstellungen*. Transcript Verlag, Bielefeld.

Van de Sande, Mathijs 2015 Fighting with Tools: Prefiguration and Radical Politics in the Twenty-First Century. *Rethinking Marxism*, 27/2, 177–194.

Wilhelm Gábor 2013: Az új muzeológia fogalmai és problémái. *Néprajzi Látóhatár*, 22/2, 8–29 http://neprajz.unideb.hu/media/files/Wilhelm_Gabor.pdf